

PLÂNLİ KOLLEKTİVİST İKTİSAT

Yazan: Prof. F. A. von HAYEK
Çeviren: Doç. Fethi ÇELİKBAŞ

Aslı "*Collectivist Economic Planning*," adıyla İngilizce neşredilip, "*L'économie dirigée en régime collectiviste*," başlığıyla 1939 da Fransızcaya çevrilen ve sosyalizmin imkânları hakkında tenkidî tetkikleri ihtiva eden eserin Fransızca nüshasından, von Hayek'in yazdığı giriş ve neticeye ait olan kısımları, dilimize çevirmeğe karar vermiş bulunuyoruz. Her ne kadar Profesör von Hayek'in yazısı, diğer makalelerle bir arada, tam bir bütün teşkil etmekte ise de, tek başına yine büyük bir değer taşımaktadır.

Von Hayek milletlerarası şöhret sahibi bir iktisatçıdır. Aslen Avusturyalı olan müellif, Orta Avrupa'da faşizmin zuhurunu müteakip, bulunduğu Viyana İktisadî Araştırmalar Enstitüsü Direktörlüğünden ayrılarak, Londra Üniversitesi İktisat Profesörlüğüne geçmiş, şimdi de İngiliz vatandaşlığını iktisap etmiştir. Profesörün 1944 yılında "*The Road to Serfdom*," adıyla neşrolunan eserinin {*}, Anglosakson âleminde derin yankılar uyandırdığı anlaşılmaktadır. Bu eserin "*Reader's Digest*," de çıkan hülasasının kısaltılmış şekli, (Esaret yolu. Bazı iktisadi rejimlerin tabii neticesi) namıyla, Bayan Piraye Bigat tarafından gayet güzel bir ifade ile Türkçeye çevrilerek, "*Türk Ekonomisi*," nin (26) sayılı ve 1945 Ağustos tarihli nüshasında yayınlanmıştır. Değerli meslektaşımız Doç. Aydın Yalçın da, eserin aslından yaptığı kontrandüvyü dergimizin bu sayısına yetiştirmiştir.

Tercümesine başladığımız yazısında, Profesör von Hayek, başlıca rekabet iktisadının gördüğü işleri, rekabeti tahdit eden veya büsbütün kaldırılan plânlı iktisadla sosyalizm veya kollektivizmin ne suretle görebileceğini, yahut daha doğru olarak, niçin görememek mevkiinde olduklarını izah etmektedir. Rekabeti kaldıran veya tahdit eden her iktisat rejimine karşı tevcih olunan iktisadî karakterdeki itirazların sıklet merkezini, hep aynı mesele teşkil etmektedir ki, o da, bu kabil bir cemiyet ekonomisinde, "iktisadî hesabın," gayri mümkün olması ve binaenaleyh, genel kanaatin tamamiyle aksine, içtimâî hasılanın düşmesi meselesidir.

* Bu eser, «La route de la servitude» adıyla 1945 de Fransızcaya çevrilmiştir. - F. Çelikbaş

Bizim bildiğimize göre, bu fikir, memleketimize, ilk defa, 1934 de İstanbul Üniversitesinde Profesör bulunduğu sırada, Röpke ile beraber girmiştir. En son olarak aynı mevzuda, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuasının beşinci cilt birinci sayı ve 1943 Ekim tarihli nüshasında, "Rekabet fikrinin yeniden doğması ve nazari iktisat,, namiyle tercüme edilmiş kıymetli bir tetkik yazısı yayınlanmıştır. Serbest rekabetle ilgili olarak, nazarî bakımdan iktisadın mekanizması, amelî bakımdan da iktisat siyaseti için çıkarılabilecek neticeler hakkında fikir sahibi olmak isteyenler için, bu tetkik, bilhassa şayanı tavsiyedir. {}*

Aşağıdaki tercümede, fikrin açıklanmasına ihtiyaç duyduğumuz yerlerde, not olarak, bazı ilâveler yaptık. Elimizde eserin yalnız Fransızca tercümesi olduğu için, İngilizce aslı ile karşılaştırmak imkânı hâsıl olamadı. Ve bu yüzden, metne daha fazla sadakat göstermek zaruretini hissettik.

I. Meselenin mahiyeti ve tarihçesi

1 — Meselenin bilinmeyişi 2 — İktisadi ve Teknolojik mesleler 3 — İktisat ilminin inhitatı 4 — Marksizmin durumu 5 — Sosyalizm ve planlı iktisat (Planisme) 6 — Muhtelif sosyalizm örnekleri 7— Planlı iktisat ve kapitalizm 8 — Son tenkitlerin temeli 9 — Harp ve Avrupa sosyalizmi üzerindeki tesirleri 10 — Müses, Max Weber ve Brutzkus 11 — En son tetkikler 12 — Tetkikimizin hedefleri.

II. Tartışmanın bugünkü durumu

PLÂNLİ KOLLEKTİVİST İKTİSAT

I. Meselenin mahiyeti ve tarihçesi

1. Meselenin bilinmeyişi

Cemiyetin rasyonel (akli) prensipler üzerine yeni bir kuruluşu olmakla, epeydir üzerinde durulmadan uluorta kabul olunan bu meselede [1], nihayet, makul bir münakaşa devresine girdiğimizi zannettirecek

* Amerika B. D. Ticaret Bakanı Henry Wallace'ın Şefik Bilkur tarafından, Reader's Digest'ten kısaltarak dilimize çevrilen şu makalesine bakınız: Serbest çalışmayı sağlayacak bir nizam, Türk Ekonomisi, haziran 1945, sayı 24.

1 Cemiyet iktisadını bir merkezden, plânlı olarak idare etmeği düşünen sosyalist (Kollektivist) sistemi. - F. Çelikbaş.

kuvvetli sebepler vardır. Yarım asırdan fazla bir zaman boyunca, bütün içtimai meselelerin, keyfi bir tarzda düzenlenmesinin, görünüşte kör tesadüfe [2] bırakılan ferdi teşebbüslerin işleyişinden, zaruri olarak daha mesut neticeleri olabileceği sanılmıştı. Bu kanaat mütemadiyen yayılmış ve nihayet öyle bir hale gelmişti ki, artık zamanımızda, dünyada hemen hiçbir siyasî zümre yoktur ki, insan çalışmalarının çoğunluğunu herhangi bir gaye uğrunda sevk ve idare etmek arzu ve hevesine kendisini kaptırmış olmasın. Artık, hür bir cemiyetin müesseseleri hakkında münalağaya düşmek, o kadar kolay bir iş olarak güzükmeğe başlamıştır ki, nihayet git gide, bu cemiyet pekâlâ başka bir istikamet alabilecek muayyen tarihi tekâmülün bir mahsülü, basit bir tesadüfün neticesi olarak telâkki olunmağa başlamıştır. Böyle bir hercü merce düzeni vermek, cemiyetin organizasyonunda (taazzuvunda) insan aklını tatbik ederek, düşünüp taşınmak suretiyle, teferruatına varıncaya kadar, nihayet cemiyeti, insanların temennilerine ve müşterek adalet fikirlerine göre şekillendirmek, insan varlığına yakışan biricik hareket tarzı gibi görünür olmuştur.

Lâkin bugün, sözü edilen telâkkînin geliştiği müddetin büyük bir kısmı içinde, her iki tarafça da teslim olunacağına göre, cemiyetin yeni baştan kurulması işinin ortaya çıkardığı en mühim birçok meselelerden bazılarının, halledilmek şöyle dursun, hattâ ele alınıp tetkik bile edilmemiş oldukları, artık aşikârdır. Uzun yıllar boyunca, sosyalizmin tetkiki, hemen münhasıran ahlâkî ve psikolojik kavramlar üzerinde yürütülmüş, ve üstelik, yine bu devirde, uzunca bir müddet, teşebbüs sadece sosyalizmin müritleri, tarafından vaki olagelmiş, bu bahiste konuşanlar ve yazanlar dâima onlar olmuştur. Bu sebeptir ki, bir yandan, adalet icaplarının, cemiyet'in sosyalist esaslar üzerine yeniden tesbitolunmasını gerektirip gerektirmediği keyfiyeti ile, gelirin ne suretle dağılışının [3] âdil telâkki edilmesi icabettiği hakkında genel bir sual ortaya

² Ferdi teşebbüs iktisadı, gerçekte, merkezi bir otoritenin emirlerine göre işlememektedir; bu doğrudur. Ama bu merkezi otoritenin yerine piyasa, teşebbüslerin çalışmalarına istikamet veren bir mekanizma vazifesini görmekte ve böylece cemiyet ekonomisinde bir düzen teessüs etmektedir. Şu halde mes'ele, cemiyet iktisadında merkezi otoritenin yaptığı, tek bir plânın mı, yoksa müteaddit teşebbüslerin yaptıkları bir o kadar plânın mı, daha iktisadi bir düzenin ortaya çıkmasını intaç ettiğini öğrenmekten ibarettir. İhtimali hesap bunun cevabını vermektedir. F. Çelikbaş.

³ Bilindiği üzere, J. S. Millî istihvalde tabii kanunlar o'duğunu, fakat inkısam hadiselerini cemiyetin hukuk nizamının tayin ettiğini söylemişti. Halbuki modern inkısam yahut teferrü nazariyesi (théorie de l'imputation), ücret, rant ve faizin de tabii kanunları olduğunu izah etmektedir. Bu hususta Prof. Z. F. Fındıkoğlu'nun, Fransız Prof. Albert Aftalion'dan çevirdiği şu tetkike bakınız «İstihvalde ve mübadelede istismar hadisesi» İst. Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası Cilt XI sayı 1-2, yıl 1945 s. 364-379. - F. Çelikbaş.

çıkar [4], öte yandan da, sosyalist bir sistemin işlemesi için fevkalâde ehemmiyetli gibi görünen bu ahlâki ve psikolojik meziyetleri genel olarak insanların haiz olup olmadıklarını öğrenmek bahis mevzuu edilirdi. Lâkin, bu son soru bile, gerçekte mevcut bazı esaslı müşkülleri ortaya koymakla beraber, yine filen, meselenin ruhuna temas etmemektedir. Çünkü bahis mevzuu olan mesele, sadece, yeni devlette selâhiyetli makamların plânlarını tam ve doğru bir şekilde millete tatbik ettirmek mevkiinde olup olmadıklarını bilmek keyfiyetine inhisar ederdi. Yapılan plânların, ancak tatbik kabiliyetini haiz olup olmadıkları nazarı itibare alınır, yoksa, sözü edilen güçlüklerin zail olacağı ideal halde dahi, istenilen gayelere vâsıl olmanın mümkün olup olmadığı keyfiyeti akla bile, getirilmezdi. Şu halde porblem, "sadece,, bir psikoloji ve eğitim meselesi olarak gözükiyor demektir ki, buradaki "sadece,, kelimesinin ifade ettiği mânaya göre, başlangıçta karşılaşılabacak güçlükler sonunda mutlak surette atlatılacaktı.

Şayet keyfiyet böyle olsaydı, bu kabil tekliflerin mümkün olup olmadığı bahsinde, iktisatçıya hiçbir söz düşmez ve tatbikatta da mezkûr tekliflerin muhassenatı üzerinde, herhangi ilmî bir münakaşaya yol açmak imkânı pek az muhtemel olurdu. Çünkü, artık, bahis mevzuu olan mesele bir ahlâk meselesine, yahut da daha çok, üzerinde pekâlâ itilâf veya ihtilâfa düşülmesi mümkün olan ve fakat hiçbir mâkul delilin serdilmesine imkân olmayacak ferdi kıymet hükümlerine inhisar ederdi. Bununla beraber, eğer psikolojik da, bu günden tamamiyle farklı şartlar dahilinde, insanların ne hâl alacaklarını söyleyebilecek herhangi bir çareye malik olsaydı, bazı meseleleri de kendisinin kararlarına terk etmek imkânı hâsıl olabilirdi. Artık bundan başka, sosyalizmin problemleri hakkında en ufak bir şey söyleyebilecek ne bir âlim, ne de hele bir iktisatçı mevcut olamaz. İktisadın sahibolduğu bilgilerin ancak kapitalist bir cemiyetin meselelerine (yani başka başka prensiplere göre organize edilen bir âlemde katiyen mevcut olmayacak bazı beşerî müesseselerin ortaya çıkardığı meselelere) kabili tatbik olduğunu sanan bir çok kimseler, işte hâlâ, böyle düşünmektedir.

2. İktisadî ve Teknolojik meseleler

Geniş ölçüde yayılmış olan bu kanaat, acaba sosyalist bir âlemde, iktisadî problemlerin mevcut olmayacağı hakkındaki çok sarîh telâkkiye mi dayanmakta, yoksa sadece bu kanaata katılan kimselerin, daha he-

⁴ Meselâ, gelirin herkesin ehliyetine göre mi, yoksa ihtiyacına göre mi dağılışı âdildir gibi. - F. Çelikbaş.

nüz iktisadî problemlerin nelerden ibaret olduğunu bilmediklerine mi delâlet etmektedir? İşte burası her zaman âyan değildir. Umumiyetle, ikinci faraziyenin daha doğru olması ihtimal dahilindedir. Bunda, hayret etmeğe mahal yoktur. İktisatçının gördüğü ve üzerinde uğraştığı büyük iktisat meseleleri, aynı şekilde, kollektivist bir cemiyette de halledilmek lâzımgelmektedir. Bu mesele ise, ev hayatında halledilegelmekte olan iktisat meseleleri misillû, bugün, her kim olursa olsun, muayyen bir tarzda hallolunan meseleler olmaktan çok uzaktır. Tamamiyle serbest rekabete dayanan bir cemiyet içinde, filyatta hiçbir kimse, kendine ait olan iktisat meselelerinden gayri bir şey düşünmemektedir. Şu halde, iktisatçıların kullandığı mânâda iktisat probleminin mevcudiyetinin, mevzua aşına olmayan, ümmilerce bilinmesi için ortada hiçbir sebep yoktur. Lâkin, iktisat problemine vücut veren keyfiyet, elde mevcut vasıta ve kaynakların müteaddit kullanım yerleri arasında dağılışı - ki, bu iktisadî problemin ta kendisidir- vakıası olup, bu da, fert için olduğu kadar cemiyet için de bir mesele olmakta devam eder, ve bu bapta alınan kararlar, hiçbir kimse tarafından şuurlu bir şekilde ittihaz olunamadıkları halde rekabet mekanizması, meselenin hiç olmazsa bir hal tarzını temin etmekte bulunur.

Eğer mesele bu genel şekliyle ortaya konup [5] izah edilmiş olsaydı, herkesin, iktisat probleminin mevcudiyetini kabule amade olacağından şüphe edilemezdi. Lâkin, iktisat probleminin, değil sadece arz ettiği bu müşkilât ile, fakat, hattâ aynı zamanda mahiyeti ile de, mekanik problemlerinden tamamiyle farklı olduğunu ifade ederek gerçekleştiren pek az kimse olmuştur. Modern âlemin, mekanik problemler müvacehesinde git gide daha fazla meşgul olmakta devam etmesi, iktisat probleminin bım başka olan karakteri hakkında insanları sanki kör etmeğe yüz tutmaktadır. İşte belki, iktisat probleminin zamanla her gün biraz daha az anlaşılır hale gelmesinin başlıca sebebi buradadır. Aynı zamanda, bu meselelerin her biri üzerinde münakaşa ederken kullanılmasına alışılmış olan tabirlerde, bu karışıklığı büsbütün artır-

⁵ İktisatta bir çok meselelerin ortaya konuş şekli doğru olmadığı içindir ki, hal tarzları ve neticeleri yanlış olmuştur. Biz burada bunlardan bir tanesini hatırlatacağız; bu aynı zamanda yukarıki tercüme ile de ilgilidir. Bilindiği gibi K. Marx, mübadeleyi bir «muadele» olarak kabul etmiş ve malların birbiriyle mübadele edilmeleri için aralarında müşterek bir şeyin bulunması lüzumunu ileri sürmüş ve bu müşerek vasıf ne olabilir diye tuttuğu yanlış yola devam ederek, bunun fizik ve kimyevî vasıflar olmayacağını belirtmiş, müteakiben «mübadele edilirlerken malların yarayış kıymetinin nazarı itibara alınmayacağını» tasrih ederek, şu halde, geriye, malların emek mahsulü olmaları kalır ki, işte bu, yani emek, kıymetin sebebi ve ölçüsüdür demiştir. Bunun niçin yanlış olduğu malûmdur. - F. Çelikbaş.

miştir. "Muayyen vasıtalarla en iyi neticeleri elde etmeğe gayret etmek,, şeklindeki beylik cümle, mekanik ve ekonomik, her iki probleme de kabili tatbiktir. Muayyen miktarda sâf maden (metal) elde etmeğe imkân verecek bir usûl arayan maden mühendisini, mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda, muayyen miktarda insanla bir köprü inşa etmeğe çalışan yapı mühendisini, yahut ta, astromi ile meşgul olan âlimin, daha uzak yıldızlara kadar görüp nüfuz etmesine elverişli teleskopu imâl etmeğe teşebbüs eden optik mühendisini ilgilendiren, hep, aynı teknik meselelerdir. Bu meselelerin müşterek vasfını tâyin eden cihet, her birinde güdülen gayenin hep bir olması keyfiyeti ile, elde mevcut vasıtaların tatbik edilmeleri gereken gayelerin mahiyetinin tamamıyla belirtilmiş olmasıdır. Problemin asıl mahiyeti, belli bir gayeye vâsıl olmağa elverişli vasıtalar, muayyen fiatlar üzerinden istihsal unsurlarının tedariki maksadına tahsis edilmiş bir miktar paradan ibaret olduğu takdirde dahi, hiçbir suretle değişmiş olamayacaktır. Bu hususta, muayyen fiatlara göre, muayyen bir maddenin imâlinde en iyi usulün tatbikine karar veren sanayi erbabı, en iktisadi olan usulü bulmağa çalıştığını iddea edebilmesine rağmen, yine teknik meselelerle bağlı kalmıştır. Lâkin, kendisinin bu kararını, *neticeleri itibariyle*, iktisadî bir karar haline getiren tek sebep, bizzat kendi yaptığı hesaplarda değil, fakat ancak, bu hesaplarına esas olmak üzere piyasada bulunduğu fiatları kullanmış olması keyfiyetinde aranmak lâzımdır.

Bir içtimaî heyetin muhtelif ihtiyaçlarının ehemmiyet derecesi, bu ihtiyaçlardan her birinin tatmininin maliyet fiatından büsbütün ayrı ve ve müstakil bir mesele haline getirebilmesine imkân verecek kadar kati ve mutlak bir tarzda tâyin ve tesbüt edilebilmiş olsaydı, işte ancak o zaman, bu cemiyetin, bütün iktisadî faaliyetlerini sevk ve idare edecek müdürün karşısında bulunduğu problemler de, bir mühendisin hallettiği problemlerin aynı olurdu. Eğer bu kimse için, evvelâ en acil ve aynı zamanda da yegâne zarurî ihtiyaç olarak kabul olunacak meselâ gıda maddelerinin elde edilmesi maksadiyle, en iyi istihsal şekline karar vermek kabil olsaydı ve yine eğer bunun ardından, gıda maddelerine olan ihtiyacın tamamıyla tatmin edilmesini müteakip, tabii henüz tükenmeyip geriye bir miktar kaldığı takdirde, vasıtaların bilfarz esvap tedarikine tahsisini düşünmek zarureti olsaydı, esasen iktisadî problem diye bir şey mevcut olmazdı. Zira bu takdirde, elde, bu vasıtaların gerek gıda maddeleri haline getirilmelerinin gayri mümkün olması, gerekse, gıda maddelerine olan talebin durmuş bulunması yüzünden, ilk maksatlar uğrunda kullanılmaları imkânı mevcut olmayan vasıtalar dışında hiçbir şey kalmıyacaktı. Burada kıstas, nihayet,

gıda maddelerinin azamî miktarda istihsal edilip edilmediğini bilmek, yahutta, diğer başka usullerin tatbik edilmesiyle daha fazla bir verimin hasıl olup olmayacağını öğrenmekten ibaret kalır. Lâkin, eğer bilâhare, mümkün olduğu kadar fazla vasıta ve kaynakların diğer maksatlar için ayırt edilmiş olmalarının gerektiğine karar verilseydi, problem, münhasıran teknik bir karakter taşımaktan çıkarak, bım başka bir mahiyete bürünürdü. İşte bu takdirde, daha fazla vasıta ve kaynakların *neden ibaret olduğunu* bilmek meselesi ortaya çıkmaktadır. Şayet bir mühendis, herhangi bir işin ifasında diğer işler için geniş bir arazi ve fakat pek az işçiyi serbest, boş bırakan bir usul teklif ederken, başka bir mühendis çıkar da, aynı iş için, aksine, daha az arazi ile iktifa ederek daha fazla işçiye ihtiyaç gösterirse, nasıl olur da, elde bir kıymet ölçüsü mevcut olmadan, hangi miktarın diğerinden daha ehemmiyetli olduğuna hükümlenabilir? Eğer bir tek istihsal unsuru mevzuu bahis olsaydı, iltibasa mahal kalmadan, münhasıran teknik esaslar dahilinde karar vermek pekâlâ mümkün olurdu; zira, asıl mesele yine istihsalin her şubesinde, muayyen ve mahdud miktarda mevcut olan vasıta ve kaynaklar delâletiyle âzamî hasıla elde etmek meselesine ircâ edilmiş bulunurdu. Artık burada baki kalan iktisat problemi (istihsalin her şubesinde temin olunacak verim, randıman meselesi) kale alınmıyacak kadar cüz'î bir ehemmiyeti haiz olurdu. Bununla beraber, iki veya daha fazla istihsal unsuru mevcut olur olmaz, problemin bu kadar basitçe halledilivermesi artık mümkün değildir.

Demek oluyor ki, iktisadî problem, mevcut vasıta ve kaynakların bir çok maksatlar için kullanılmalari bahis mevzuu olur olmaz ortaya çıkmaktadır [6]. Ve problemin mevcudiyetinin kıstası, maliyet fiyatlarının behemahal hesaba katılmak icabetmesi keyfiyetinden ileri gelmektedir. Diğer her yerde olduğu gibi, burada da, maliyet fiyatları, muayyen vasıta ve kaynakların başka yerlerde kullanılmasıyla elde edilebilecek kazançlardan başka birşeyi ifade etmemektedir. [7] Burada çalışılabilecek iş gününün muayyen bir zamanının boş geçirilmesi, yahut-

⁶ W. Röpke, «ekonomi ilmi alte natiflerden, ikiden birini tercih etmenin nazariyatından bahseden bir ilim demektir» der. Cemiyet ekonomisi, İst. 1937. s. 19. - Daha analitik olarak, Viyanalı Prof. H. Mayer, «İktisad» tabirinin şu dört şartı ihtiva ettiğini söyler: a) Ulaşılabilecek gayelerin çokluğu; b) Bütün ihtiyaçların tesviyesi ve bütün gayelerin gerçekleşmesi için mevcut vasıtaların gayri kâfi oluşu; c) Muhtelif gayelerin aralarında derecelenmesine müsait bir sistem halinde bir araya getirilmesi; d) Bütün gayelere aynı vasıtalarla vasil olmak imkânı. Zikreden H. Delpech, «La théorie autrichienne de l'imputation, Paris, 1934 s. 133, Not. 1.

⁷ Bilindiği üzere, İngiliz klâsiklerine göre masraf, malın istihsalinde ihtiyar olunan, ödenen fiyatların yekunu olarak nazarı itibare alınmakta iken, yeni nazariyeler, masrafı sadece fiyat-

ta maddi vasıta ve kaynakların istihsalin başka bir şubesinde kullanılması keyfiyeti pek az ehemmiyeti haizdir. Apaçık olan cihet şudurki, bu nevi kararlar ittihazı, muayyen ve mahdut vasıta ve kaynakların muhtelif şekillerde kullanılışları arasında bir seçim yapılmak gereken, tasavvuru mümkün her iktisat sisteminde meydana çıkan, bir zaruret-tir. Lâkin alternatif kullanım tarzlarından, yani ya bu, ya şu diye ortaya çıkan mütenavip kullanım yerlerinden birinin intihabı, yukarıki birinci misalimizde mümkün olan katiyetle yapılmaz. Hattâ bir iktisat sistemini sevk ve idare eden müdürün (merci) sarahatle herhangi bir kimsenin beslenmesi işini diğer başka birisinin giydirilmesi işinden daima çok daha ehemmiyetli olduğunu takdir etmesi halinde bile keyfiyet aynıdır; çünkü, bu husustaki kararın, aynı suretle, mutlaka diğer iki veya on kişinin giydirilmesi meselesinden daha ehemmiyetli olmasını tazammun ettiğini düşünmekte asla bir zaruret yoktur. İmdi, insanların daha az basit olan ihtiyaçlarını [8] nazarı dikkate alacak olursak meselenin ne kadar nazik (critique) olduğu daha iyi anlaşılır. Yeni bir doktora olan zaruretin yeni bir hocaya olan ihtiyaçtan daha fazla olmasına rağmen, eğer şartlar, bir doktorun yetişmesinin, bir hocanın yetişmesine nispetle üç misli daha fazla masrafı mucip olacak bir durum gösteriyorsa, üç fazla hoca, bir tek hekime kabil tercih olarak görünebilir.

Yukarıda söylediğimiz gibi, işlerin bugünkü düzeni içinde bu türlü iktisat probleminin bir insanın şuurlu bir karariyle halledilmemekte olması keyfiyetine bakarak, insanların büyük çoğunluğu böyle iktisat problemlerinin mevcut olduğunu bile, bilmemektedirler. Bir malın önce istihsaline ve bundan sonra da nasıl istihsal edileceğine karar varmak suretiyledir ki, iktisadî kararlar vücut bulmakta ve işte sırf bu mânâdadır ki, iktisadî karardan bahsolunmaktadır. Lâkin, bir tek kişi tarafından verilen bu kararın meydana gelişi, buradaki his mevzuu olan meselenin hal tarzının ancak bir cephesini teşkil etmektedir. Falan veya filân kararı veren kimse, bu kararın muayyen fiatlara dayanarak vermektedir. Bu kararla fiatlar üzerinde -belki çok az- bir tesir icra etmekte olması keyfiyeti, onu, kendi intihabı bakımından mütesir etmeyecek, caydırmayacaktır. İşte problemin bir yönü budur. Diğer yönü ise,

ların heyeti mecmuası olarak değil, fakat «faydasızlıkların» yahut sarfınazar edilen diğer faydaların heyeti mecmuası olarak anlamaktadırlar. İşte bu sarfınazar edilen faydalar, yani muayyen bir maksat için kullanılan vasıta ve kaynakların başka bir maksatta kullanıldıkları takdirde hasıl edeceği kazançtır ki, masraf olarak telakki olunmaktadır. F. Çelikbaş.

⁸ İktisat dilinde, ihtiyacın, arzu, istek mânasına geldiği malûmdur. - F. Çelikbaş.

fiat sisteminin işleyişiyle kendiliğinden halledilmiş bulunmaktadır. Bu sistemin işlemesi için, herhangi bir kimsenin bundan bir şey anlamasına zaruret olmadığına daha önce işaret olunmuştu. Lâkin, insanlar, fiat sisteminin bu işleyişi ve dolaysıyla gördüğü vazifeden bir şey anlamadıkları takdirde, onu, kendi haline terketmeleri ihtimali pek azalmaktadır.

Bu hususta, efkâr umumiyenin, iktisatçılarla teknisyenlerin herbiri hakkında verdiği değerde, hakikatın en doğru bir tecellisi bulunmaktadır. İnsanların büyük çoğunluğu nazarında, teknisyenin gerçekten iş yapan bir kimse, iktisatçının ise, koltuğuna gömülerek, niçin teknisyen tarafından iyi niyetle sarfedilen gayretlerin bir neticeye müncer olmadığını izah eden menfur bir kişi olduğunu söylemek, hani ya, pek de mübalâğalı değildir. Bu, bir bakıma göre de, o kadar yanlış telâkki olunamaz. Lâkin bundan, iktisatçının tetkik ettiği, mühendisin ise belki ihmal ediverceği kuvvetlerin hiçbir ehemmiyeti haiz olmadıklarını ve binnetice tatbikatta ihmal olunabilecekleri neticesini çıkarmak abestir. Burada, mühendisin iddialarını tahdit eden kendiliğinden mevcut kuvvetlerin bizzat kendilerinin de, aksi halde, indi bir tarzda halledilmesi gerekecek bir meselenin bir çeşit hal tarzını sağladığını görmek için, iktisatçının sahibolduğu muayyen hususi ehliyetlere sahip olmak icabetmektedir.

3. İktisat ilminin inhitatı

Bununla beraber, modern istihsalin fevkalâde karışık bir manzara arzeden tekniğinin, göze batarcasına her gün biraz daha artan bedahati dışında, iktisadî problemlerin mevcudiyetini anlamak hususundaki bugünkü ehliyetsizliğimizin âmilleri arasında, başka sebepler de mevcuttur. Halbuki keyfiyet her zaman böyle olmamıştı. Geçen yüz yılın ortasında, nispeten kısa süren bir devre zarfında, efkâr umumiyenin iktisadî problemleri anlayış ve kavrayış derecesi, muhakkak ki bu günden çok üstündü. Lâkin, bu anlayışı kolaylaştırmasında harikulâde tesiri olan klâsik iktisat siyaseti sistemi, pek az emin ve bazı noktalarda da, ap açık yanlış temeller üzerine kurulmuştu. Sistemin efkâr umumiye arasındaki şöhreti, meselenin son derece basitleştirilmesi pahasına elde edilmişti ki, bu derece bir basitleştirme, sonunda, sistemin yıkılmasını mucip olmakta gecikmedi. Ancak epeyce bir zaman sonra, öğretiminin bütün nüfuz ve tesirini kaybettiği sıradadır ki, yavaş yavaş yeniden kurulmağa başlayan iktisat nazariyesi, başlıca mefhumlarında mevcut olan hataların, iktisadî sistemin işleyişinin izahını bidayette

sanıldığından çok daha az bir ölçü dahilinde cerhettiğini göstermiş oldu. [9]. Fakat arada, tamiri mümkün olmayan hata bir kere işlenmiş idi. Klâsik sistemin çöküşü, nazari tahlil fikrini bile itibardan düşürmek temayülünü ortaya çıkarmış, ve böylelikle, iktisadî hâdiselerin niçinini anlamak ihtiyacı yerine, harici tezahürlerinin şöylece bir tesbit ve tasvir edilmeleri keyfiyeti ikame olunmak usulü aranır olmuştu. Nesiller boyunca devam eden öğretim neticeleri, iktisadî problemin mahiyeti hakkındaki anlayış, artık yok olmuştu. Genel tahlile merak sarmakta devam eden iktisatçılar, iktisat siyasetine müteallik kanaatlere görünür bir tesir icra edebilmekten çok uzak, iktisat ilminin tamamıyla mücerret yapılarını yeni baştan kurmak işine dalmışlardı.

İşte, büyük ölçüde, iktisadî tahlilin muvakkaten gözden kaybolması yüzündendir ki, plânlı bir iktisat hakkındaki telkinlere bağlı haki-ki problemler, hayret edilecek derecede sathi bir tetkikin mevzuu olmuşlardır. Lâkin bu gözden kayboluş, hiçbir suretle kendiliğinden, münhasıran eski sistemde mündemiç bir zaaftan ve bunun neticesi olarak mezkûr sistemin yeni baştan kurulması zaruretinden ileri gelmemekte idi. İktisadî tahlilin bu suretle muvakkaten gözden kaybolması keyfiyeti, eğer rasyonel iktisadî metodlara açıktan açığa mugayir olan başka bir ceryanın doğuşuyla bir zamana raslamamış olsaydı, yine katiyen aynı neticeyi haiz olmayacaktı. Sözde tarihçi iktisat okulunun zuhuru, bu sırada, hem iktisat nazariyesinin ortaya konuş şeklinin [10] yıkılışının, hem de cemiyetin gelecekte gerçekten ne suretle işliyeceği hakkındaki her türlü zihni çalışmalarda muhakkak ki cesareti kıran sosyalist bir ekolün doğuşu ve gelişmesinin sebebi olmuştur [11]. Zira bu okulun noktai nazarına göre, başlıca meseleyi, iktisadî kanunların da, ancak tarih unsurlarına tabii ilimler metodlarının tatbik edilmesiyle ortaya konabilmesi keyfiyeti teşkil eder. Halbuki, bu tarihi unsurlar öyle bir mahiyet arz etmektedir ki, bu neviden girişilecek her tecrübenin, ister istemez, hâdiselerin basit bir kontrandüsüne basit bir tesbit ve tasvir ameliyesine, en sonunda herhangi bir kanunun mevcudiyeti bahsinde de tam bir şüphecilige müncer olması mukadderdir.

⁹ Bilindiği üzere Ricardo, kıymetin kaynağı ve ölçüsünü emekle izah ettikten sonra, bunun istisnası olarak arazi tantini tetkik etmişti. Halbuki Ricardo'nun bir istisna olarak tetkik ettiği bu rant hadisesi izah tarzı itibarile modern fayda - kıymet nazariyesinin temeli addolunmuştur. - F. Çelikbaş.

¹⁰ Tarihçi Okulun, iktisat ilminin, vazifesile metodunu birbirine karıştırdığı, artık bugün bütün iktisatçılarca kabul olunan bir keyfiyettir. - F. Çelikbaş.

¹¹ Burada ancak işaret etmekle iktifa ettiğim hususların bazılarını, biraz daha genişçe olarak şu açıış beyanatımda inkişaf ettirdim. «On the Trend of Economic Thinking», Economica Mayıs 1933. - Müellif.

Bunun, niçin böyle olduğunu görmek zor değildir. İçtimaî hâdiselere taallük edenler haricinde, bütün ilimlerde, tecrübenin bize gösterdiği her şey, bizim doğrudan doğruya müşahede ve nüfuz edemediğimiz hâdiselerin seyrinin bir neticesidir. Burada bizim vazifemiz, nihayet tecrübe yoluyla hadisenin meydana getirilmesine çalışmaktan ibarettir. Burada hâdiselerin seyrinin (processus), oluşunun mahiyeti hakkında vereceğimiz bütün hükümler zarurî olarak faraziyeye müstennittir. Ve bu faraziyelerin muteber olup olmadıklarına dair biricik delil, diğer hadiselerin izahına da aynı tarzda kabil tatbik olduklarının tahakkuk ve tecelli etmesinde görünecektir. Ve bu istikra usuliyile, bize genel kanunlar veya illiyet prosesüsü yani hadiselerin sebep ve netice olmak münasebetlerini düstürleştirmeye imkân veren bir şey varsa, o da, tecrübe yapmak, birbirinin aynı olan şartlar dahilinde aynı hâdiselerin tekerrür ettiklerini müşahede etmek imkânının, müşahede olunan hadisede muayyen kaidelerin mevcudiyetini göstermesi keyfiyetinden ileri gelmektedir.

Halbuki, içtimaî ilimler alanında durum bunun tamamiyle tersinedir. Bir yandan tecrip (expérimentation) gayri mümkündür: şu halde, burada, son derece karışık bir manzara arzeden hadisede, tabiî ilimlerde olduğu gibi, kati ve muayyen olan kaideleri bilmek imkânı yoktur. Öte yandan, insanın durumunun, tabiî hâdiselerle içtimaî hâdiseler arasında yarı yolda bulunuşu insan tabiî hadiselerin neticesi, aksine içtimaî hadiselerin sebebidir. içtimaî hadisenin izahı için ihtiyacımız olan belli başlı vakıaların her günkü tecrübelerimizden madud bulunduğunu ve düşüncelerimizin de mevzuuna girmiş olduğunu isbat etmektedir. İçtimaî hâdiselerde malûm olan şeyler, fevkâlâde karışık, mudil hadiselerin unsurlarından ibarettir ki, bunda en küçük bir ihtilâf mevcut değildir. Tabiî ilimlerde ise bu unsurlar, en iyi ihtimaller dahilinde dahi, nihayet sadece farzolunabilmektedir. Halbuki bu unsurların mevcudiyeti, meydana getirdikleri mudil hadisede herhangi bazı kaidelerin mevcudiyetine nisbetle o kadar daha fazla kat'idir ki, içtimaî ilimlerde artık bizzat bu unsurlar hakikî tecrübe faktörünü meydana getirmektedir. Bu iki zümre disiplinin mantıki karakterleri hakkındaki fikir ihtilâfının menşesinde, her iki ilim şubesinin tetkikinde, tecrübe faktörünün birbirinden farklı bir mevki işgal etmesi keyfiyeti bulunduğuna şüphe edilemez. Tabiî ilimlerde olduğu gibi, içtimaî ilimlerde de, dedüktif muhakeme tarzının tatbik edilmesi gerektiğine şüphe yoktur. Aradaki esaslı fark, talilin seyrinde, tabiî ilimlerde, istikraî tamimlerin neticesi olan herhangi bir faraziyeden harekete geçilmesi icabetmesine mukabil, içtimaî ilimlerde doğrudan doğruya,

malûm tecrübe unsurlarından hareket olunarak, bu unsurlardan, doğrudan doğruya yapılan müşahedenin tesbit edemediği mudil hadiselerde meknuz olan kaidelerin keşfinde faydalanmaktan ileri gelmektedir. Kısacası, bu ilimler, malûm unsurlardan, mudil hadisenin doğrudan doğruya tesbit olunamıyan kaidelerine yükselen, ampirik olarak dedükatif olan ilimlerdir. Lâkin, mahz metodoloji meselelerini münakaşa etmenin yeri burası değildir. Maksudumuz, sadece, tabîi ilimlerde tecrübe mesleğinin (empirisme) büyük muvaffakiyetler kazandığı bir devirde, aynı tecrübe metodlarını içtimaî ilimlerde de tatbik etmek teşebbüsünün, nasıl hezimete duçar olmağa mahkûm bulunduğunu göstermekten ibarettir. Burada tamamiyle isabetsiz bir yönden hareketle, hiçbir zaman arka arkaya iki defa aynı şartlar dahilinde müşahede edilemeyecek olan mudil bir hâdisenin kaidelerini araştırmak yüzündendir ki, genel kanunların, hadiseyi meydana getiren unsurların köklü ve devamlı mahiyetinin tayin ettiği zaruretlerin ademi mevcudiyetine hükmolunarak, sonunda, hususiyle iktisat ilminin yegâne vazifesinin tarihi tahavvüllerin tesbit ve tasvirini yapmaktan ibaret olduğu neticesine vasıl olunmuştu. İşte klâsik devir zarfında iyiden iyiye tesbit edilmiş olan bu doğru araştırma usullerinin terkedilmesiyle birlikte ki, içtimaî hayatta, insanların koyduğu kanunlardan başka kanunların mevcut olamayacağı, müşahede olunan bütün hâdiselerin, sanki insanlığın cevap vermek mecburiyetinde olduğu köklü, temelli iktisadî problemlerden ileri gelmiyen, sadece içtimaî ve kanunî müesseselerin, basit "tarihi kategoriler,, in mahsulü oldukları düşünülmeğe başlanmıştı [12]

4. Marksizmin durumu

Bir çok yönlerden, dünyanın bugüne kadar gördüğü en ehemmiyetli sosyalist okulu olan Marksizm, aslında, bu nevi "tarihçi usûl"ün bir mahsulüdür. Karl Marx, bazı hususlarda, klâsik iktisatçıların araçlarını kabul etmiş olmasına rağmen, bunların ilme yaptıkları sürekli ve başlı hizmetlerinden, yani rekabeti tahlil tarzlarından pek az istifade etmiştir. Lâkin, buna mukabil, tarihçi okulun [13], iktisadî hayatın pek çok hadiselerinin devamlı sebepler neticesi olmayıp belki, tarihin hususi bir tekâmülünün mahsulü olduğu hakkındaki ana kaidelerini, memnunlukla benimsemişti. Tarihçi okulun dillere destan olduğu memleketin, Al-

¹² İktisatta metot mes'elesi için Röpke'nin şu eseri bilhassa şayanı dikkattir. «Ekonomi ilminin tekâmül tarihi» İstanbul 1936, bilhassa «Metot kavgasının neticesi» bahsi, s. 93-105. - F. Çelikbaş.

¹³ Umumiyetle türkçe literatürde «tarihçi okul» denmesine mukabil, biz, maksadı daha iyi belirtiyor düşüncesiyle «tarihçi okul» tabirini tercih ediyoruz. F. Çelikbaş.

manya'nın aynı zamanda, Marksizmin de büyük bir süratle kabul olunup yayıldığı ülke olması, tesadüf eseri değildir.

Bu nüfuzlu sosyalist okulun, devrin içtîmâî ilimlerinde genel bir tarzda izhar ve ifade olunan, nazariyeye muhalefet temayülleriyle simsıkı bağlı olması keyfiyeti, sosyalizmin hakikî problemi hakkında yapılacak bütün sonraki tetkiklerde fevkalâde derin bir tesir icra etmiştir. Yalnız genel temayül, tar'ih çerçevesi dışında herhangi bir iktisat problemini farkettileremiyecek kadar acaip bir istidatsızlık havası yaratmakla kalmamış, fakat Marx ve Marksistlerde, sanki bilâ fasıla istikbalin sosyalist cemiyetinin filî organizasyonu ve işleyişine ait her araştırmayı kat'î surette lüzumsuz addederek, araştırmacıların cesaretini kırmak teşebbüsüne koyulmuşlardır. Mademki cemiyetteki değişiklikler, tarihin amansız mantıkına göre meydana gelecekler, tarihi tekâmülün kaçınılmaz neticesi olacaklardır, o halde, yeni cemiyetin tamamı tamamına nasıl olacağını tafsilâtla bilmeğe hiç de ihtiyaç yoktur. Ve bugünkü cemiyette iktisadî faaliyeti tayin eden faktörlerin ekserisi yeni cemiyette yok olacağına, tarihi tekâmülün seyriyle ortaya çıkacak yeni müesseselerin tevhit edeceği meseleler müstesna olmak üzere, bu cemiyette artık problem olarak bir şey mevcut olmayacağına göre, bu problemlerin daha önceden halledilebilmeleri keyfiyetine pek az ihtimal verilirdi. Bizzat Marx kendisi, bu kabil "Ütopya,, nın işleyişine ait plânın sarîh olarak tanzimi maksadiyle girişilen her teşebbüsü ayıplıyarak, gülünç bir hale sokmaktan başka bir şey yapmıyordu. Marx'ın kendi eserlerin, de yeni cemiyetin müsbet olarak ne olacağını değil, fakat tersine menfi bir tarzda *ne olmayacağını* gösteren düşüncelerini, o da tesadüfen bulabilmekteyiz. Yazılarında, sosyalist cemiyetin iktisadî faaliyetlerinin hangi genel prensibe göre sevk ve idare olunacağını sarîh bir tarifini araştırmaya kalkışmak, cidden beyhude bir iş olmaktadır. [14]

Marx'ın bu hususta takındığı tavrın, kendi ekolüne mensup sosyalistler üzerinde devamlı bir tesiri olmuştur. O, ne bedbaht muharriridir ki, sosyalist cemiyetin hakikî organizasyonu üzerinde imali fikir etmeğe kalkışmıştır; hemen derhal "gayri ilmî,, olduğu ayıplanarak yüzüne vurulurdu ki, bu da, sosyalizmin "ilmî,, okuluna mensup bir âzânın karşılaşılabileceği ithamların en müthişi idi. Lâkin marksizmin haricinde dahi, sosyalizmin bütün modern kollarının, iktisadî hadiselerin

¹⁴ Marx'ın eserlerinde, hususiyle «Randglossen zum Gothaer Program (1875)» inde, bu meseleye ait muhtelif telmihleri K. Tisch'in şu eserinde faydalı bir şekilde toplanmış bulunmaktadır. «Wirtschaftsrechnung und Verteilung in zentralistisch organisierten sozialistischen Gemeinwesen, 1932, s. 110-115. - Müellif.

tamamiyle tarihi veya "müessesesevi,, bir görüşünden ileri gelmeleri, keyfiyeti, yapıcı her sosyalist siyasetinin halletmeğe mecbur olacağı müesseselerin tetkiki maksadiyle girişilen bütün teşebbüslerin henüz doğmadan boğulmasının muvaffakiyetini tevhit etmişti. Daha sonra göreceğimiz vechile, sözü edilen meselelerin halli işine nihayet, ancak hariçten vaki olan tenkitlere cevap olmak üzere teşebbüs olunmuştur.

5. Sosyalizm ve Plânlı İktisat (15)

Nihayet şimdi, bu ana kadar, kül halinde toptan sosyalist olarak nazarı itibara aldığımız programların siyasî vecheletini sarih olarak birbirinden ayırmak lâzımgelen bir noktaya vâsıl olmuş bulunuyoruz. Merkezî bir plânlaşma imanının arttığı devrenin ilk kısmı zarfında, pek fazla tahdit ve takyide girmeden geniş anlamda sosyalizm fikriyle plânlı iktisat (plânizm) fikrini aynıyle birbirine benzetmek, tarih zaviyesinden yanlış değildir. Ve başlıca esaslı iktisat problemlerine taallûku nisbetinde, keyfiyet bugün dahi aynidir. Bununla beraber, diğer birçok yönlerden, modern sosyalistlerle diğer çığdaş plânistlerden (plâncılar) her birinin diğerlerine ait olan programlara müteallik bütün mesuliyeti reddetmekte tamamiyle haklı olduklarını kabul etmek lâzımdır. Burada bizim tefrik etmemiz lâzımgelen bir cihet varsa, o da, araştırılan gayelerle, bu gayelere göre teklif olunan veya gerçekte bu gayelere ulaşmak için zarurî olan vasıtaları birbirinden ayırt etmekten ibarettir. Bu meselede mevcut olan iltibaslar, kelimenin en dar mânasında alınan sosyalizmin gözetdiği gayelere varmak için zarurî olan vasıtaların, diğer başka maksatlar için de kullanılabilir, olmaları, ve halbuki bizi meşgul eden problemlerin ise gayelerden değil, fakat vasıtalarından tevellüt etmeleri keyfiyetinden neşet etmektedir. Kelimenin dar mânasında her sosyalizmin, "proleter - mülksüzler,, sosyalizminin güttüğü müşterek hedef, mülkiyetden elde edilen geliri yeni bir dağıtıma tâbi tutmak suretiyle, mülksüz sınıfların durumlarını islah etmekten, iyileştirmekten ibarettir. Bu ise, maddî istihsal vasıtalarının cemiyete maledilmiş, cemiyetce sahiplenilmiş olmasını, müşterek ve merkezî (collectiviste) bir idare ve kontrol dairesinde kullanılmalarını tazammun etmektedir. Bununla beraber, aynı müşterek ve merkezî usûller, bâm başka gayelere de hizmet ettirilebilir. Meselâ bir aristok-rasi diktatörlüğü, aynı usûlleri, pekâlâ muayyen bir ırka mensup seçkin

¹⁵ «Planisme» tabiri henüz yeni olduğundan dilimize girmemiştir. Fakat bu tâbirin muhtevası «planlı iktisat» veya «Güdümlü iktisat» veyahut «sevki ve idare edilen iktisat» ibareleriyle belirtilmektedir. Bu itibarla biz plânlı iktisat tâbirini, plânisme'in mukabili olarak kullanıyoruz. - F. Çelikbaş.

zümrenin menfaatlerine hizmet etmek, yahut da, mutlak surette müsavata mugayir (anti-égalitaire) olan başka bir gayeye vasıl olmak için kullanabilir. Bundan başka vaziyet, gelirin dağılımını istihsal vasıtaları üzerindeki hususî mülkiyetten ayırmak için girişilecek her teşebbüste esaslı bir mesele olan merkezî ve müşterek mülkiyet ve murakabe işinin muhtelif derecelerde tatbik edilebilir olması keyfiyeti ile de, hayli karışık bir hal almaktadır. İleride sosyalizm tâbirini en geniş mânâsında kullanmamıza arğmen, şimdilik sosyalizm kelimesini ananevi sosyalist gayelerini tesbit etmek, plânlı iktisat (planisme) tâbirini de metodu göstermek için kullanmak muvafık olacaktır. Şu halde, demek oluyor ki, kelimenin dar mânâsında, geniş ölçüde plânlaştırılmış bir iktisat, gayet az bir derecede sosyalistleşmiş bir rejim içerisinde mevcut olabilir; bunun aksi de varittir. Her ne olursa olsun, plânist metod (plâncı usûl), sosyalizmin ahlâkî gayelerile hiçbir münasebeti olmayan maksatlar uğrunda da pekâlâ kullanılabilir. Acaba sosyalizmi plânlı iktisattan tamamiyle ayırd etmek aynı derecede mümkün müdür? Metod aleyhinde tevcih olunan tenkitler, bu istikamette bazı teşebbüslere geçilmesini mucibolmuştur ki, işte, bizim burada, tetkik etmemiz gereken bir mesele de, budur.

İlmî münakaşanın gayeleri için, sadece nazariyatta değil, fakat aynı zamanda tatbikatta da, metod meselesiyle gaye meselesini yekdiğerinden ayırd etmek imkânının mevcut olması, cidden memnuniyeti mucip bir keyfiyettir. Nihai gayelerin kıymeti üzerinde, ilmin söylecek hiçbir sözü yoktur. Bu gayeler ya kabul veya reddolunabilir, lâkin ne isbat, ne de inkâr olunamazlar [16]. Bu bahiste, yani en son gayeler üzerinde, rasyonel olarak münakaşa edebileceğimiz bir cihet varsa o da muta vasıtaların, istenilen neticelere (gayelere) vasıl olmağa imkân verip vermediğini, verdiği takdirde de bunun derecesini öğrenmekten ibarettir. Eğer bununla beraber, bahis mevzuu olan metod, sadece hususi bir gayeye ulaşmağa elverişli bir vasıta olarak teklif edilmiş olsaydı, tatbikatta, münakaşayı, kıymet hükümlerinin tetkiki hakkındaki teknik mes'eleden, tamamiyle ayırt etmek müşkil bir hale gelebilirdi. Lâkin, aynı vasıtalar meselesi, birbirinden bam başka olan ahlâkî ideallerle ilgili olarak ortaya çıktığına göre, kıymet hükümlerini büsbütün sadet dışı telâkki etmenin, münakaşa hariçinde tutmanın mümkün olacağı umulabilir.

¹⁶ .Gayenin intihabı ilmin dışında kalır, ve bu her birimizin dünya görüşüne tâbidir. Bir kimse orta çağın sakin ve yeknesak hayatını beğenir, saadeti onda görür; başka bir kimsede bunun tamamiyle aksine, amerikanvari, dinamik bir hayattan hoşlanır ve saadeti böyle bir yaşayışta bulur. Bunun hangisinin «doğru» olduğunu isbat etmek ilmen mümkün değildir; çünkü, mesele varlık hükümleri alanından çıkıp, kıymet hükümleri alanında intikal etmektedir. -F.Çelikbaş

Gelirin, vasıta ve kaynaklar üzerinde kabul olunan ferdi mülkiyetten müstakil olarak dağıtılmasında -ki bu, sosyalizm ve sair kapitalizme muhalif olan hareketlerin müşterek ve doğrudan doğruya ilk hedefini teşkil etmektedir- muvaffakiyetin zarurî şartı, gelirin dağıtımına ait prensiplere karar veren mercilin (otorite), aynı zamanda, vasıta ve kaynakların kontrolünü de elinde bulundurmasını icabetmektedir. Halbuki, bu dağıtım prensiplerinin mahiyeti ne olursa olsun, gelirin daha adilâne veya daha temenniye şayan bir şekilde paylaşılması, mezkûr prensiplerin tamamıyla şekli bir cepheden birbirinin aynı olması lâzımgelmektedir ki, işte bu, çok büyük ehemmiyeti haiz bir keyfiyettir. Zira, yekdiğerleriyle rekabet halinde olan bir çok muayyen münferit, ferdi gayelerin ehemmiyet derecesine göre bir sıraya tabi tutulmaları icabetmektedir. İşte, dağıtımın bu maddi cephesidir ki, bir merkezi otoritenin heyeti umumîyesi itibariyle mahdud olan vasıta ve kaynaklarını birbiriyle rekabet halinde bulunan filen gayri mahdud gayeler arasında dağıtılması probleminin halli mecburiyetini tevlietmekte, bu ise metod olarak, sosyalizmin meşgul olması gereken meseleyi ortaya çıkarmaktadır. Ve asıl mesele de, modern büyük bir cemiyetin içinde bulunduğu fevkâlâde karışık, müdâil şartlar dahilinde, bir merkezi otoritenin, rekabete müstenid kapitalizmin neticelerine muadil olan veya bu neticelere yaklaşan bir muvaffakiyet ve mâkul bir hassasiyet ve katıyet (précision) derecesiyle, bu kabil bir kıymet miqyasının arzettiği ihtilâtlara karşı koymak imkânının mevcut olup olmadığını bilmek dâvasında toplanmaktadır. Bilinmesi mevzuu bahsolan mesele, şu veya bu şekilde, filân veya falan kıymetlerin heyeti mecmuasının başka bir diğerine nisbetle üstün olup olmaması meselesi değildir. Burada bizi meşgul eden, sosyalizmin hususî gayeleri olmayıp, fakat belki, dar mânâsında sosyalizme ve bir plânla idare olunan bir cemiyeti gerçekleştirmek maksadını güden diğer bütün yeni (modern) cereyanlara müşterek olan metodlardır.

6. Muhtelif Sosyalizm örnekleri

Bütün aşağıdaki satırlarda güdülen gayeler itibariyle değil, fakat sadece kullanılmak lâzımgelen metodlarla meşgul olacağımıza göre, bundan sonra, sosyalizm tâbirini geniş mânâsında kullanmak daha amelî olacaktır. Şu suretle, bu tâbir, kontrolün hizmet ettiği menfaatlar ne olursa olsun, istihsale elverişli, müsmir vasıta ve kaynaklar üzerinde her merkezi ve müşterek (Collectiviste) kontrol sistemini içine almaktadır. Lâkin, aradığımız gaye için, gözetilen müşahhas hedeflerin ileriki, bir

tarifine ihtiyacımız olmasa da, yine her halde, tetkik etmek istediğimiz metodların bir tarifini yapmamız gerekmektedir. Hiç şüphesiz, sosyalizmin epeyce çeşitleri mevcuttur; ama, bu muhtelif sosyalizm örneklerinin, komünizm, sendikalizm, korporatif sosyalizm gibi ananevi isimleri, hiç bir zaman, metodların bizim ihtiyacımıza göre tasnifine tipatıp tetabuk etmemiştir. Bundan başka, bunların ekserisi, son zamanlarda, sarîh programlardan ziyade siyasî partilerle o kadar sım sıkı birleşmişlerdir ki, artık bizim, araştırmalarımız bakımından pek az faydalıdır. Bizim için ehemmiyeti haiz olan bir cihet varsa, o da, bilhassa her ayrı sosyalizm örneğinde vasıta ve kaynaklar üzerindeki merkezi idare ve kontrolün ne dereceye kadar ileri götürüldüğündedir. Bu husustaki tahalüf ve tenevvülerin ne nisbette mümkün olduğunu görmek için, belki, sosyalizmin en beylik tiplerinden (örneklerinden) başlayarak bilâhare, değiştirilip, başkalaştırılabileceklerini tetkik etmek daha muvafıktır.

Aynı zamanda en çok tavsiye olunan, ve görünüşe göre de en fazla rağbete mazhar olan program, ist'hsalde kullanılan bütün maddi vasıta ve kaynakların sadece müşterek mülkiyetini yani âmmeye mal edilmelerini değil, fakat aynı zamanda kullanışlarının da tek ve merkezî idaresini, yani tek bir merkezden kullanılmalari keyfiyetini ihtiva etmektedir. [17] Aynı zamanda, bu program, istihlâk serbestisinin ve meslek seçimi hürriyetinin muhafaza ve idamesini derpiş etmektedir. [18] İşte, hiç olmazsa kara Avrupasında, sosyal demokratlar tarafından, Marksizm esaslı olarak bu şekilde izah ve tefsir olunmuş ve insanların çoğunluğu sosyalizmi bu cepheden tahayyül etmekte bulunmuştur. Yine bu şekliyledir ki, sosyalizm daha çok münakaşa edilmiş; en yeni tenkitlerin ekserisi de sosyalizmin bu nevi üzerinde temerküz etmiştir. Filhakkâ, bu, efkârı umumiye arasında, o kadar yegâne ehemmiyetli sosyalist program olarak telâkki edilmiştir ki, sosyalizmin, iktisadî problemlerine müteallik münakaşaların çoğunda, müellifler, zihinlerinde ne çeşit bir sosyalizmin mevcut olduğunu tasrih etmeyi ihmal etmişlerdir. Doğrusu, bu vuzuhsuzluğun neticeleri, biraz kötü olmuştur.

¹⁷ Yani tasarrufun da mülkiyet gibi merkezi ve müşterek olması bahis mevzuudur.
E. Çelikbaş.

¹⁸ İlk basımı 1918 yılında Almanca yapılan «Theoretische Sozialökonomie» adlı eserinde İsveçli Prof. G. Cassel sosyalizmi böyle telakki etmiş ve fiat teşekkülü hakkındaki prensiplerin, her mübadele iktisadında olduğu gibi, sosyalist iktisatta da hüküm ifade edeceğini izah etmiştir. Bu eserin 1929 da iki cilt olarak «Traité D'Economie politique» adıyla Fransızcaya çevrilen tercümesinin birinci cildinin XV inci faslında «La Société socialiste» kısmına bakınız. S. 177-183.» - E. Çelikbaş.

Zira bazı mülâhaza veya tenkitlerin, sosyalizmin yalnız bu hususî şekline mi raci olduğu, yoksa her çeş'ine de mi şamil bulunduğu hiçbir zaman, sarih olarak kestirilememiştir.

İşte bunun içindir ki, bidayetden itibaren, sosyalizmin mümkün olan diğer şekillerini akılda tutmak ve tetkikimizin her merhalesinde, her sosyalist programının mebedinde mevcut olan faraziyelerden, herhangi hususî bir problemin zuhur edip etmediğini yahut ta bu problemlerin bazı hususî hallere münhasır olarak yapılan faraziyelerden mütevellit olup olmadığını, ihtimamla nazarı itibara almak zaruridir. Meselâ, müstehliğin seçim sebest'si veya meslek hürriyeti, hiçbir suretle, sosyalist bir programın zarurî vasıfları değildir; ve eğer, ilk sosyalistler genel olarak sosyalizmin bu hürriyetleri kaldıracağı hakkındaki telkinatı reddetmişlerse, bir kaç yıldanberi, sosyalist cephenin tenkitlerine karşı, farz ve tahmin olunan güçlüklerin bu hürriyetlerin muhafaza edilmesi nisbetinde ortaya çıkmaktan uzak oldukları, hattâ üstelik, sosyalizmin sair bütün faydaları uğruna bu hürriyetlerin ilgası zarureti kendini gösteriyorsa, bunun, hiçbir surette pahaliya malolmuş sayılmayacağı da ileri sürülmüştür. Şu halde, sosyalizmin sözü edilen hürriyetleri büsbütün kaldıran bu müfrit şeklini de, diğerleriyle aynı derecede olarak nazarı itibare almak lâzımdır. Bir çok yönlerden, bu müfrit sosyalizm, vaktiyle komünizm tâbir etmek itiyadında olunan bir rejime, yani, yalnız istihsal vasıtalarına değil, fakat bütün mallara, içtimaî heyetin sahibolduğu ve bundan başka, merkezî otoritenin, her ferde, herhangi bir iş göstermek imkânı olan bir sisteme tekabül etmektedir.

Her şeyin bir merkezden sevk ve idare edildiği bu nevi bir cemiyet daha az derecede bir merkeziyeti ifade eden diğer birtakım sistemlerin, nihai haddi olarak telâkki olunabilir. Sosyalizmin, daha önce tetkik olunan en tammüm etmiş şekli, ademi merkeziyet istikametinde hayli ileride bulunmaktadır. Lâkin, bu, daha çok geniş bir mikyas dahilinde plânlaşmağı, yani tatbikatta bütün istihsal faaliyetinin tek bir merkezî otorite tarafından itinalı bir şekilde, sevk ve idaresini tazammun etmektedir. Korporatif sosyalizm veya sendikalizm gibi, ademi merkeziyet esasına fazla yer veren daha eski sistemlerin, artık şimdi, iktisadî faaliyetin rasyonel olarak sevk ve idaresi bahsinde bize şu veya bu, herhangi bir sistemi temin etmekten çok uzak oldukları hemen genel olarak kabul edilmiş gibi görüldüğüne göre, burada onlar üzerinde durmakta bir zaruret yoktur. Mamafih, çok yakın zamanlarda, sosyalist mütefekkirler nezdinde - yine bir kere daha tenkitlere cevap teşkil etmek üzere - tamamiyle merkezileştirilmiş bir plânlaştırmanın, muhtemel olarak ortaya çıkardığı

güçlükleri - dikkat olunsun ki, bu güçlükleri artık kendileri de kabul etmişlerdir - bertaraf edecek şekilde, plânlara, muayyen bir derecede de olsa, rekabet serbestisi'ni ithal etmek temayülünün doğduğu görülmüştür. Halen bulunduğumuz noktada, münferit müstahsiller arasında, rekabetin hangi şekiller dahilinde, sosyalizmle mezç ve telif edilebileceğini teferuatıyla nazarı itibare almak zarureti yoktur. Meseleye daha sonra avdet edeceğiz. Lâkin, daha bidayette, bu mesele hakkında malûmat ashîbi olmak, hem de iki sebepten dolayı, lâzım ve zaruridir. Evvelâ, genel olarak her sosyalist, sistemin mümeyyiz vasfı olarak telâkki olunan, tek-mil iktisadın merkezileştirilmiş bir şekilde sevk ve idaresi meselenin ilânihaye tenevvü ve tehalüf edebileceğini düşünerek, ileriki tetkikatımızda vaziyeti lâyıki veçhile müdrik olmak bakımından, buna zaruret vardır. İkinci olarak da, - ve bu daha fazla ehemmiyetli olduğu için -, haklı olarak sosyalizmden bahsedebilmemiz için, ne dereceye kadar, merkezi bir kontrolün mevcut olması lâzımgeldiği, yahut ta, filân ve falan sistemin bizim tetkik alanımıza girdiğini hükmetmeğe imkân veren asgarî unsurların, neler olduğunu açıkça görebilmemiz icabetmektedir. Lâkin, vasıta ve kaynakların kullanılmalari lâzımgelen münferit birimlerin, rekabete göre gayelerinin tayininin ve bunların ne suretle yapılması icabettiğinin istihsal malları üzerinde müşterek âmme mülkiyetiyle kabili telif olduğunu görsek bile, yine de, içtimaî heyet adına, muayyen miktarda mevcut, muta vasıta ve kaynaklar üzerinde, veya muhtelif müteşebbislere ne miktarda vasıta ve kaynak tahsis etmek lâzımgeldiği hususunda kimin selâhiyetli olması gerektiğine karar verecek merkezî bir hey'etin (organizma) mevcut olacağını farzetmek mecburiyeti vardır. Artık, bu kadarcığı, müşterek mülkiyetle telifi mümkün olan asgarî bir faraziye, içtimaî heyete maddi istihsal vasıtalarından elde edilebilen gelir üzerinde selâhiyetini muhafaza edebilmesine imkân veren, asgarî kontrol olarak görünmektedir.

Tarih boyunca nüfus ve köyleri yokeden, soy ve soppu bozan, refah ve imara engel olan yalnız sıtmadır.